

УДК 94(37)(092)"01"

DOI: 10.24919/2312-2595.9/51.255493

Василина ЦЮПАК

аспірант кафедри *всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін*, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (vasilink@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9885-6290>

Бібліографічний опис статті: Цюпак, В. (2022). Формування світогляду Марка Аврелія. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 9/51, 13–23. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.255493>.

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ МАРКА АВРЕЛІЯ

Анотація. *Мета дослідження полягає у всебічному розгляді проблеми формування світогляду Марка Аврелія. Методологічне підґрунтя становить міждисциплінарний підхід. Особливий акцент зроблено на принципі історизму, системності та критичного аналізу. Наукова новизна статті полягає насамперед у тому, що проблема формування світогляду імператора Марка Аврелія в українській історіографії не розглядалася.*

Висновки. *Формування світогляду Марка Аврелія відбувалося під впливом характерного для знатних римських сімей виховання, у душі поваги до традиційних римських цінностей та римської релігії. Його освітою займалися найкращі вчителі того часу, заклали підвалини для формування високоморальної цілісної особистості, яка знається на науках, мистецтві та філософії, вміє мислити і прагне до справедливості. Марк Аврелій більше любив розумові заняття, ніж фізичні. Він був вихований у душі глибокого шанування традиційної римської релігії, з дитинства багато уваги приділяв питанням релігійного культу. Все це проявилось у період коли він був при владі і справило значний вплив на його внутрішню політику. Саме освіта і виховання Марка Аврелія забезпечили, з од-*

© Василина Цюпак, 2022

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

ного боку, його любов до філософії, з іншого – віру в те, що усі біди і нещастя держави викликані незадоволенням богів через нехтування римлянами своїх обов'язків щодо релігійного культу.

Ключові слова: Марк Аврелій; імператор; принципат; свідомість; освіта; виховання.

Vasylyna TSIUPAK

Postgraduate Student of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (vasilink@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9885-6290>

To cite this article: Tsiupak, V. (2022). Formuvannia svitohliadu Marka Avreliia [Formation of the worldview of Marcus Aurelius]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 9/51, 13–23. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.255493> [in Ukrainian].

FORMATION OF THE WORLDVIEW OF MARCUS AURELIUS

Summary. *The purpose of this study is to comprehensively study formation of the worldview of Marcus Aurelius. The methodology of the study is based on the interdisciplinary approach with particular emphasis on the principles of historicism, consistency and critical analysis.*

Main results and conclusions. *The formation of the worldview of Marcus Aurelius took place under the influence of the typical upbringing of noble Roman families, in the spirit of respect for traditional Roman values and Roman religion. He was educated by the best teachers of the time, laying the foundations for the formation of a highly moral holistic personality, known in science, art and philosophy, able to think and strive for justice. Marcus Aurelius preferred mental activities to physical ones. He was brought up in the spirit of deep respect for the traditional Roman religion, from childhood he paid much attention to issues of religious worship. All this manifested itself during the period when he was in power and had a significant impact on his domestic policy. It was the education and upbringing of Marcus Aurelius that ensured his love of philosophy on the one hand, and his belief that all the troubles and misfortunes of*

the state were caused by the displeasure of the gods due to the Romans' neglect of their religious obligations.

Key words: *Marcus Aurelius; Emperor; Principate; world view; education; upbringing.*

Постановка проблеми. Аналізуючи правління того чи того правителя, дослідники часто намагаються визначити витoki та передумови політики, яку він проводив, перебуваючи на вершині владної піраміди. Не завжди вдається це зробити, подекуди вчинки правителів видаються алогічними та такими, що не можуть бути належно обґрунтовані з точки зору наявності причиново-наслідкових зв'язків. Однак дуже часто мотивація у прийнятті рішень тим чи іншим політичним діячем може бути віднайдена, якщо взяти до уваги умови в яких відбувалося його становлення як особистості, проаналізувати період його виховання та здобуття ним освіти. Саме у цей час закладаються основи світогляду людини, які подекуди залишаються незмінними упродовж усього його життя, а відповідно – і військово-політичної кар'єри.

Марк Аврелій став імператором у зрілому віці, з уже повністю сформованим світоглядом, усталеними уявленнями про місце Римської держави у світі та свою місію як лідера імперії. З великою долею ймовірності є підстави стверджувати, що його подальша зовнішня та внутрішня політика значною мірою були визначені, окрім об'єктивних факторів, суб'єктивними моментами: його вихованням, освітою та досвідом. На формування світогляду майбутнього імператора великий вплив мало його оточення, якому він завдячує набутими уміннями і навичками, а також любов'ю до філософії. Власне про це Марк Аврелій говорить на самому початку «Роздумів» – написаного ним власноруч високоінтелектуального твору, який перегукується з творами інших видатних мислителів стародавності, не усі з яких, на жаль, дійшли до нашого часу. Свої «Роздуми» Марк Аврелій писав у 70-х рр. II ст., маючи можливість уже підвести певні підсумки як власного життя, так і розвитку Римської імперії під своїм керівництвом. Імператор персонально говорить про тих, кому завдячує своїм вихованням, освітою та кращими рисами характеру, тим самим вказуючи на велике значення, яке він особисто надавав обставинам свого виховання і навчання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій засвідчує, що проблема формування світогляду Марка Аврелія на рівні спеціальних досліджень, які були б безпосередньо присвячені проблемі виховання та навчання майбутнього імператора, недостатньо представлена в історіографії. Водночас, говорячи про ранні роки Марка Аврелія, усі автори так чи так згадують і про освіту, і про виховання майбутнього імператора, звертаються до постатей його вчителів та вихователів (Birley, 2000, р. 40; Дюрант, 1995, с. 466; Крист, 1997, с. 451; Ренан, 2017, с. 12 *etc*). Зокрема, В. Дюрант зазначає: «Ніколи ще дитина не виховувалася так наполегливо... Чотири граматики, чотири ритора, один юрист і вісім філософів ділили між собою його душу» (Дюрант, 1995, с. 466). К. Крист вказує, що рефлексуюча натура Марка Аврелія розвивалася під впливом добрих вчителів (Крист, 1997, с. 451). Е. Ренан говорить: «Юній Рустик став улюбленим його вчителем і повністю привабив його до строгої дисципліни» (Ренан, 2017, с. 12). А. Берлі вказує на те, що ми можемо заглянути в освітній процес майбутнього правителя завдяки листуванню між ним та Фронтонем, якому пощастило зберегтися (Birley, 2000, р. 69).

В українській історіографії означена проблема не була предметом спеціального дослідження.

Метою запропонованого дослідження є проаналізувати проблему формування світогляду Марка Аврелія.

Виклад основного матеріалу. Формування світогляду людини передовсім відбувається у його сім'ї. Саме там проходять перші етапи виховання дитини та закладаються підвалини особистості. У Стародавньому Римі сім'ї суттєво відрізнялися одна від одної матеріально, соціально, приналежністю до тієї чи тієї верстви. Це багато в чому зумовлювало формування світогляду римлянина і дуже часто було вирішальним фактором, що впливав на його подальше життя та військово-політичну кар'єру. Як зазначає Юлій Капітолін, батьком майбутнього імператора був Анній Вер, який помер, перебуваючи на посаді претора. Його ж дід, Марк Анній Вер, двічі був консулом і префектом м. Рим, а за принципату Веспасіана і Тіта включений до числа патриціїв. Вважалося, що серед предків Марка Аврелія був Нума, другий римський рекс (SHA, Marc. 1). Зрозуміло, що родина Марка Аврелія могла забезпечити

йому належне виховання та належні умови для навчання, зокрема можливість вчитися у найкращих вчителів того часу.

У всіх знатних римських родинах, з найдавніших часів, батьки намагалися забезпечити дітям належну освіту. Хлопчиків навчали латинської та грецької літератури, філософії та риторики. Про це ми можемо прочитати у творі Квінтіліана «*Institutio Oratoria*» (Quint. Inst. 1 pr. 4). Цицерон говорить про те, що освіта римлянина передбачала вивчення геометрії, музики, літератури, – як прози, так і поезії, державної мудрості, етики (Cic. de Orat. 3.127). Як зазначає Ф. Маклін: «Усі римські учні повинні були знати Енеїду Вергілія, оскільки це був головний римський епос» (McLynn, 2009, p. 22). За свідченням джерел, дуже рано майбутньому імператору були призначені видатні наставники. Початкову освіту він здобував у вчителя грамоти Євфоріона, комічного актора Геміна та музиканта Андрона, який також навчав його геометрії. Серед його вчителів були також грецькі та латинські граматиками: Олександр Котієнський, Трозій Апр, Полліон та Євтіхій Прокул; латинські та грецькі оратори: Аніній Макр, Каніній Келер, Герод Аттік, Корнелій Фронтон. Марк Аврелій вивчав також право, слухаючи лекції видатного юриста того часу Луція Волузія Меціана (SHA, Marc. 2.6). Останній, можливо, був родичем Авідія Кассія (Jarvis, 2015, p. 666), який у 175 р. підняв заколот проти Марка Аврелія. Прокула імператор звеличив аж до проконсула, взявши на себе необхідні видатки. Однак найбільше, за свідченням Юлія Капітоліна, він шанував Фронтон (SHA, Marc. 2.2–5), який викладав йому риторику. В. Дюрант вказує, що «Марк Аврелій любив Фронтон, осипав його усіма ласками, на які був лише здатний прив'язаний і царственний учень, обмінювався з ним листами, наповненими довірчим зачаруванням, і все ж відвернувся від ораторського мистецтва як від чогось порожнього і безчесного і повністю присвятив себе філософії» (Дюрант, 1995, с. 466). Завдяки листуванню Марка Аврелія з Фронтоном ми можемо сьогодні зануритися у освітній процес майбутнього імператора, подивитися, які проблеми вони обговорювали, які питання розглядали, які теми обговорювали. Кореспонденція містить не лише питання, що стосуються безпосередньо теми навчання, але подекуди і більш широкого кола питань, зокрема занять Марка гімнастикою, господарських справ, тощо (Birley, 2000, pp. 69–76). За свідченням джерел, Марк Аврелій так

шанував своїх вчителів, що у своєму ларарії, приміщенні для зображень ларів, зберігав золоті зображення своїх наставників, вшановував їхні могили, прикрашав їх квітами та здійснював належні жертвоприношення (SHA, Marc. 2.5). Усе ж він не став професійним філософом. За твердженням В. Дюранта, цьому перешкодили, з одного боку, державна служба, а з іншого – імператор Антонін Пій, з яким він був дуже близько пов'язаний (Дюрант, 1995, с. 467).

Уже з дитинства Марк Аврелій був у захопленні від філософії. В одинадцятирічному віці він став одягатися як філософ. Серед його вчителів був філософи-стоїки Аполлоній Халкедонський, Клавдій Максим, Цінн Катула, а також племінник Плутарха – Секст Херонейський (SHA, Marc. 2.7; 3.2). Вивчав він також філософію перипатетиків, слухаючи промови Клавдія Севера і Юнія Рустіка, якого він особисто поважав і був прихильником його вчення. Юній Рустік добре розумівся на стоїчній філософії, був компетентним у справах внутрішньої політики та у військовій сфері (SHA, Marc. 3.4). З огляду на таких вчителів стає зрозуміло, чому про Марка Аврелія цілком справедливо говорили, що він «філософ як за освітою, так і за способом життя» (Eutr. 8.11.1).

Відвідував Марк Аврелій також і громадські школи майстрів красномовства. Серед тих осіб, з ким він разом відточував свою майстерність, можемо назвати сенаторів Сея Фусціана і Ауфідія Вікторіна, вершників Бебія Лонга і Калена. До цих людей імператор був особливо щедрий, просуваючи їх на важливі посади, або даючи можливість суттєво поліпшити своє матеріальне становище (SHA, Marc. 3.9). Окрім того, Марк Аврелій займався живописом під керівництвом Діогнета. Не цурався він і занять, які передбачали силове навантаження: любив ловити птахів, кулачний бій, боротьбу, біг, гру в м'яч та полювання (SHA, Marc. 4.9). Однак перевагу все ж він віддавав розумовим заняттям. Урешті-решт це негативно вплинуло на його фізичний стан. Як передає Діон Кассій, через безперервні та інтенсивні заняття його тіло суттєво ослабло, хоча раніше він був достатньо сильним для того, щоб проводити заняття у важкому озброєнні, а на полюванні вражати з коня диких кабанів (Dio Cass. 72.36.2). Справді, можливо, фізичні та розумові заняття, у випадку з освітою Марка Аврелія, були не збалансовані. В. Дюрант говорить, що у дитячому віці у нього було сімнадцять викладачів: «Чотири граматики, чотири ритора, один юрист і вісім

філософів ділили між собою його душу» (Дюрант, 1995, с. 466). У «Роздумах» імператор перераховує тих, кому він завдячує своїми чеснотами і вказує якими саме. Ми бачимо широке коло, яке складається з членів його сім'ї, вихователів та вчителів. З одного боку, він дякує за те, чому його навчили, з іншого – за те, що його звільнили від вивчення того, що йому було не потрібне (M. Aug. Med. 1.1–16). Від богів же, за його словами, він отримав, серед іншого, «добрих вчителів» (M. Aug. Med. 1.17). Як бачимо, своїми вчителями імператор був задоволений і вважав, що вони варті того, щоб подякувати за них богам.

Від юного віку Марк Аврелій виховувався у принципах великої пошани до традиційної римської релігії. Уже у віці семи років він був зарахований до заснованої ще Нумою колегії жерців саліїв. Марк Аврелій дуже ретельно ставився до виконання покладених на нього обов'язків. Як передає Юлій Капітолін, він досконало вивчив усі тексти, не потребуючи будь-яких підказок під час здійснення релігійних церемоній. У священнодійствах Марк Аврелій незмінно займав позиції лідера (SHA, Marc. 4. 2–4).

Як бачимо, формування світогляду майбутнього імператора відбувалося під значним впливом релігійної традиції. Як вказує О. Петречко: «Для римлян не існувало виразної різниці між релігією і політикою... Діяльність Римських магістратів супроводжувалася чітко визначеними релігійними церемоніями» (Петречко, 2009а, с. 17–18). Отже, щира релігійність Марка Аврелія мала дуже важливе значення для усієї Римської імперії з того часу, як він став імператором. Усі його діяння, його політика щодо релігійних культів та особливо щодо християн визначалися тим, що він щиро вірив у римських богів та був твердо переконаний у необхідності належного виховання усіх релігійних обрядів. Великий любитель філософії, він «симпатизував філософам, які трактували християн негативно» (Петречко, 2007, с. 148). Говорячи про політику щодо християн, потрібно звернути увагу на те, що Марк Аврелій був людиною зовсім не жорстокою і прагнув до справедливості. Закон, за яким християн переслідували у Римській імперії, був прийнятий ще за час правління імператора Траяна. Та все ж за Марка Аврелія відбулися і дуже негативні для християн зміни: «Траян заборонив розшук християн, тепер їх наполегливо розшукують. На відміну від часів Траяна, уряд прагнув домогтися від християн зречення своєї

віри» (Петречко, 2012, с. 270). Безумовно, Марк Аврелій проводив щодо християн жорстоку політику. І щоб зрозуміти її передумови, окрім інших обставин, потрібно брати до уваги ті чинники, які вплинули на формування його свідомості. Передовсім це обставина, про яку ми уже говорили, – виховання його у душі великої пошани до традиційної римської релігії. Християни ж у жодному разі не могли сприймати римських традиційних богів, а тому, з точки зору будь-кого, хто турбується за дотримання взаємин між римлянами та богами на належному рівні, вони таким взаєминам перешкоджали. Марк Аврелій, з його релігійним вихованням, не міг не боротися з християнами.

Як зазначає В. Дюрант, з часом філософія похитнула віру Марка Аврелія, однак він ніколи не переставав виконувати виснажливі ритуали (Дюрант, 1995, с. 466). Будучи людиною свого часу, Марк Аврелій розглядав біди та незгоди, яких зазнавала Римська імперія, як результат гніву або незадоволення богів. Причиною такого незадоволення, на його думку, могло бути нехтування виконанням свої обов'язків з боку римських магістратів, жерців чи навіть пересічних громадян. Як передає Юлій Капітолін, коли суспільство було вражене страхом, що був викликаний війною з маркоманнами, імператор вирішив скликати звідусіль жерців, виконати навіть чужоземні обряди, провести різні церемонії щодо очищення Рима (SHA, Marc. 13,1). Може видатися дивним, що вихований в ідеях шанування римських богів, він у важку хвилину звернувся за допомогою до чужоземних богів, проводячи чужоземні ритуали. Насправді ж, у цьому немає нічого дивного. Римська релігія була політеїстичною. Римляни не заперечували існування інших богів, так само як інші народи не ставили під сумнів існування богів римських. Для вихованого в умовах політеїстичної релігії Марка Аврелія не було проблемою визнати за іншими богами право на проведення релігійних ритуалів, так само, як релігійні ритуали здійснювалися для богів римських. Відтак нічого дивного, що для подолання військових чи природних катастроф імператор був готовий здійснити обряди, які не відповідали римським релігійним традиціям. Те, як сильно намагався Марк Аврелій виконувати усі належні релігійні обряди, засвідчує такий факт. Коли помер його малолітній син, він не оголосив траур на державному рівні, щоб не перешкоджати іграм на честь бога Юпітера (SHA, Marc. 21,5).

Цікавим є ставлення Марка Аврелія до видовищ. І тут знову ми маємо справу з ідеями, закладеними у свідомість Марка Аврелія ще у період його становлення як особистості. Як зазначає О. Петречко: «Марк Аврелій лімітував витрати на глядаторські видовища... Однак той же імператор стежив за тим, щоб видовища не припинялись навіть коли його не було у Римі. За його наказом ігри (*voluptates*) у цьому разі влаштовували найбагатші люди» (Петречко, 2009b, с. 110). Така політика імператора стає більш зрозумілою, якщо взяти до уваги з одного боку принципи стоїчної філософії, до якої був прихильний Марк Аврелій, а з іншого – настанови Фронтонна, що був одним з його вихователів. Фронтон вважав, що «утримувати римський народ найкраще двома речами – хлібом та видовищами» (Петречко, 2009b, с. 104). Отже, є підстави говорити про високу вірогідність того, що у політиці Марка Аврелія як імператора відобразилися рефлексії на ті настанови, які він раніше отримав від свого вихователя Фронтонна.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що формування світогляду Марка Аврелія відбувалося під впливом характерного для знатних римських сімей виховання, у дусі поваги до традиційних римських цінностей та римської релігії. Його освітою займалися найкращі вчителі того часу, заклавши підвалини для формування високоморальної цілісної особистості, яка знається на науках, мистецтві та філософії, вміє мислити та прагне до справедливості. Марк Аврелій більше любив розумові заняття, ніж фізичні. Він був вихований у дусі глибокого шанування традиційної римської релігії, з дитинства багато уваги приділяв питанням релігійного культу. Все це проявилось в період коли він був при владі і справило значний вплив на його внутрішню політику. Саме освіта і виховання Марка Аврелія забезпечили з одного боку його любов до філософії, з іншого – віру в те, що усі біди і нещастя держави викликані незадоволенням богів через нехтування римлянами своїх обов'язків щодо релігійного культу.

Джерела та література

Дюрант, В. (1995). *Цезарь и Христос*. Москва: КРОН-ПРЕСС.

Крист, К. (1997). *История времен римских императоров от Августа до Константина* (Т. 1). Ростов-на-Дону: Феникс.

- Петречко, О.** (2007). Рим та християнство у I–II ст. н. е. *Археологічні дослідження Львівського університету*, 10, 142–155.
- Петречко, О.** (2009a). Релігійна політика Римського уряду в добу принципату (I–II століття н. е.): традиційні та чужоземні культури. *Вісник Львівського університету. Серія історія*, 44, 13–38.
- Петречко, О.** (2009b). *Суспільно-політичний розвиток Римської імперії в I – на поч. III ст. н. е.: від «відновленої» Республіки до сенатської монархії*. Львів: вид. центр ЛНУ імені Івана Франка.
- Петречко, О.** (2012). Переслідування християн у добу Марка Аврелія. *Гуржійівські історичні читання*, 5, 268–270.
- Ренан, Э.** (2017). *Марк Аврелий и конец античного мира*. Москва: Книжный Клуб Книговек.
- Birley, A.R.** (2000). *Marcus Aurelius: a biography*. London; New York: Routledge.
- Jarvis, P.** (2015). Avidius Cassius and Maecianus in the *Historia Augusta*. *Mnemosyne*, 68 (4), 666–676. doi: <https://doi.org/10.1163/1568525X-12341562>.
- McLynn, F.** (2009). *Marcus Aurelius: A Life*. Cambridge: Da Capo Press.

References

- Dyurant, V.** (1955). *Tsezar i Khristos [Caesar and Christ]*. Moskva: KRON-PRESS [in Russian].
- Krist, K.** (1997). *Istoriya vremen rimskikh imperatorov ot Avgusta do Konstantina [History of the Roman Emperors from Augustus to Constantine]*. (Vol. 1). Rostov-na-Donu: Feniks [in Russian].
- Petrechko, O.** (2007). Рим та християнство у I–II ст. н. е. [Rome and Christianity in the 1st and 2nd centuries AD]. *Археологічні дослідження Львівського університету – Archaeological research of Lviv University*, 10, 142–155 [in Ukrainian].
- Petrechko, O.** (2009a). Релігійна політика Римського уряду в добу принципату (I–II століття н. е.): традиційні та чужоземні культури [The religious policy of the Roman government in the period of the Principate (1st – 2nd centuries AD): traditional and foreign cults]. *Вісник Львівського університету. Серія історія – Bulletin of Lviv University. History series*, 44, 13–38 [in Ukrainian].
- Petrechko, O.** (2009b). *Suspilno-politychnyi rozvytok Rym'skoi Imperii v I – na poch. III st. n. e.: vid «vidnovlenoi» Respubliki do senatskoi monarkhii [Socio-political development of the Roman Empire in the first century – at the beginning of the third century A.D.: from "restored" Republic to the Senate monarchy]*. Lviv: Lviv Ivan Franko National University Publishing Center [in Ukrainian].

- Petrechko, O.** (2012). Peresliduvannia khrystyian u dobu Marka Avreliia [Persecution of Christians in the epoch of Marus Aurelius]. *Hurzhivski istorychni chytannia – Gurzhiev Historical Readings*, 5, 268–270 [in Ukrainian].
- Renan, E.** (2017). *Mark Avreliy i konets antichnogo mira [Marcus Aurelius and the end of the Ancient world]*. Moscow: Knizhnyy Klub Knigovek [in Russian].
- Birley, A.R.** (2000). *Marcus Aurelius: a biography*. London; New York: Routledge.
- Jarvis, P.** (2015). Avidius Cassius and Maecianus in the *Historia Augusta*, *Mnemosyne*, 68 (4), 666–676. doi: <https://doi.org/10.1163/1568525X-12341562>.
- McLynn, F.** (2009). *Marcus Aurelius: A Life*. Cambridge: Da Capo Press.

*Стаття надійшла до редакції 03.01.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 07.03.2022 р.*